

Zoltán András, Oláh Miklós Athila című munkájának XVI. századi lengyel és fehérorosz fordítása

Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 6. Nyíregyháza, 2004. 554 lap

A humanista író, királyi helytartó és esztergomi érsek, Oláh Miklós (1493–1568) két latin nyelven írt munkájával járult hozzá a magyarság (elő)történetének és Magyarország tájainak megismertetéséhez: Athila és Hungaria. Az utóbbi mű, voltaképpen az elsőnek folytatása, 1536-ban készült Németalföldön, de nyomtatásban először 1735-ben adta ki Pozsonyban Bél Mátyás. Addig a Hungariát csak kevesen olvashatták, többek között a leuveni Collegium Trilingue Lovaniense tudós tanárai, Oláh Miklós tisztelői. De több másolat foroghatott magyar és más humanisták kezében, amit egy 1631-ben kelt, nemrég a kölni dóm könyvtárában felfedezett másolata bizonyítja (vö. FODOR ISTVÁN, Oláh Miklós Hungariája. Bp., 1990.). Az Athila már 1568-ban megjelent Bázelben Zsámboky (Sambucus) Jánosnak, Oláh pártfogoltjának kiadásában (további kiadásai: 1581., 1606., 1690.), viszont az eredeti kézirat elveszett. Mindkét mű kritikai kiadását Eperjessy Kálmán és Juhász László jelentette meg 1938-ban. E publikációk teljes magyar fordítása viszonylag nemrég készült el, a Hungariáé Németh Bélától 1982-ben, illetve 1985-ben, az Athiláé Kulcsár Pétertől 1977-ben (Humanista történetírók, Bp., 329–90), illetve külön kötetben, a Hungariával együtt (Bp., 2000.).

A Hungaria és az Athila voltaképp egy egységet alkot. Oláh a Hungariát bevezetőnek szánta. Történelmi kitérésekkel Magyarország földrajzát mutatja be, az Athila viszont a hunok történetét írja le az akkori ismeretek szerint mint a magyarság előtörténetét. Ebben a műben is utalások vannak a mohácsi tragédiára, amelynek okát az író a magyarok erkölcsi romlásában, züllöttségében, fegyelmetlenségében, széthúzásában látja, de a hunok példájából biztatást nyújt az ország jövőjére nézve.

A jelen kötet a humanizmus korabeli magyar–lengyel és fehérorosz történelmi-irodalmi kapcsolatoknak eddig feledésbe merült történetét tárja föl. A filológiai akribiával készült monográfia a keleti szláv (lengyel–fehérorosz) nyelvi és irodalmi tárgyú, de az Athilának mint forrásnak okán a magyar irodalom- és művelődéstörténetéhez kapcsolódik. – A magyar–lengyel történelmi és kulturális kapcsolatok ténye, Báthory István lengyel királlyá választása (1575-ben) ZOLTÁN szerint hozzájárult az Athila lengyelre fordításának gondolatához; annál is inkább, mert a fordító, Cyprian Bazylik Báthory koronázása után néhány hónappal birtokadományt kapott a királytól (16–7). A lengyel fordítás 1574-ben Krakóban jelent meg. A fehérorosz fordítás egy poznańi kódexből került elő 1846-ban, amelyet feltehetően a litván nagyfejedelemi kancelláriában másoltak le 1500 körül két, szerbből fordított nyugat-európai lovagregénnyel együtt. A fehérorosz szöveget a lengyel kiadványból fordította le ismeretlen szerző (a fehérorosz nyelv tudvalevőleg a litván nagyfjedelemség hivatalos nyelve volt). Ez a kódex ismertté vált orosz és ukrán irodalmi körökben. ZOLTÁN a fehérorosz kézirat kritikai ismertetőjének, ALEKSANDER BRÜCKNERnek 1886-ban közölt tanulmányát idézi, amely szerint a lengyel fordítás ösztönzője Albrecht Łaski sieradzi vajda volt, aki az aktualitást a törökellenes összefogásban fedezte föl (15).

A Bazylik-féle lengyel fordítást a maga korában kevesen olvasták, de az Athila mégis tovább élt az irodalomban Maciej Strykowski népszerű krónikakiadványa révén, amelyben Bazylik fordítását felhasználva a litvánok eredetmondájába beleszövi a hunok történetét (80–1). E kiadvány 1582-ben jelent meg először Königsbergben, s e műről két XVII. századi orosz fordítás is készült. Az Athila fehérorosz szövegét 1888-ban elég pontatlan feldolgozásban jelentette meg A. N. Veszelovszkij Szentpétervárott. Száz évvel később az ukrán V. L. Myktaš valamennyire „ukránosított”, de még hanyagabb változatban adta ki Kijevben (20–7). ZOLTÁN ANDRÁS rámutat, hogy e két pontatlan kiadvány révén számos hibát, félreértést követtek el a későbbi kutatók. – ZOLTÁN

ANDRÁS közli a Cyprian Bazylik-féle lengyel és a névtelen fehérorosz fordítás teljes betűhű szövegét fakszimilében és átbetűzve, valamint Strykowski szövegével egybevetve. A hibák, kihagyások és interpolációk lábjegyzetben (106–538) olvashatók. Bő orosz nyelvű összefoglalás található a 340–554, a forrásjegyzék pedig a 93–104. lapon.

A magyarságot, illetve a magyar nyelvi adatokat illetően feltűnik, hogy míg a latin szövegben a hunok és a magyarok legtöbbször megkülönböztetve szerepelnek (*Hunni : Hungari*), addig a lengyel és a fehérorosz fordításban a hunok és a magyarok közt nincs különbségtétel (*Hunnowie, ábo ... Wegrowie*). ZOLTÁN rámutat arra (38–40), hogy a lengyeleknél a XII. század elejéig visszamenően a két népet, illetve nyelvüket egynek tekintették. – A lengyel fordításban és onnan átvéve a fehéroroszban többször előfordul a *być na tym* 'azon van, arra törekszik' szókapcsolat, amely a lengyelben csak a XVI. században volt használatos. Ez a szerkezet azonosnak látszik a magyar *azon van, rajta van* = *arra törekszik* szókapcsolattal. Úgy látszik, hogy e kapcsolatok a két nyelvben egy időben keletkeztek, de aligha lehet a magyar a lengyel kifejezésnek a forrása. Valószínűleg a régi német *daran sein*-ből származnak, vagyis párhuzamos eredetről van szó (70–2). – A szerző bemutatja a magyar névanyag átvételének, illetve különböző írásmódjának példáit: *Csaba* = latin *Chaba*, lengyel és fehérorosz *Chaba* (*ch* = *χ*); *Taksony* = latin *Toxon*, lengyel *Toron* (a bárátgót *x* és *r* könnyen összetéveszthető); *Keve* = latin *Cheva/Chewe*, lengyel *Kewe*; *Gyula* = latin *Gywlam*, lengyel *Giule*. A helynevek egyes elemei részfordításban is előfordulnak, például *Keveháza* = latin *Kevehaza*, *id est domus Kewe*, lengyel *Kewehazá*, *tho iest dom Kewy* (73–80). – Végül előfordul az Athila szövegében egy magyar köznév is: *ispán*, amelyet Oláh kételkedve a spanyol népnévvel azonosít: *a ducibus, seu praefectis, qui Hungarice hispani appellantur ... regno Hispaniae*. Ugyanez a szó, magyarázat nélkül, de félreérthető helyesírásban (*Hispanus* 'spanyol') előfordul a Hungariában egyértelműen *ispán* 'gazdatiszt, jószágigazgató' jelentésben. A lengyel és fehérorosz fordítók híven átvesszik a latin magyarázatot.

FODOR ISTVÁN